ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ

ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ*

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਮੂਲਕ ਤੇ ਅਨਿਖੱੜ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਨਹੁੰ ਤੇ ਮਾਸ ਵਾਲ ਮੁੱਢਲਾ ਤੇ ਅਟੁਟ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਆਧਾਰ-ਰੂਪ, ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਓਟ ਤੇ ਆਸਰਾ, ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ ਅਤੇ ਸਿੰਘਤਵ ਦੀ ਸੰਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਹੀ ਹਨ। ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ 'ਅਹਿਲੇ-ਕਿਤਾਬ' ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨੇ 'ਅਹਿਲੇ ਮਕਾਮ' ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਅਹਿਲੇ-ਮਿੱਲਤ' ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੁ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ (੧੫੬੩-੧੬੦੬) ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਘਾਲ ਸਦਕੇ, ਸੰਨ ੧੬੦੪ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ :

ਗੁਰੂ ਦਰਸ ਜਿਹ ਦੇਖਨਾ, ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸਾਇ ;
ਬਾਤ ਕਰਨ ਗੁਰੂ ਸੋ ਚਹੈ, ਪੜੈ ਗ੍ਰੰਥ ਮਨ ਲਾਇ ॥ [1]

ਪਰ ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਉਦੋਂ ਬਣੇ ਜਦੋਂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਜਨਹਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (੧੬੬੬-੧੭੦੮), ਨੇ ੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੦੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਲਗਿਆਂ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਗੁਰਤਾ ਦੀ ਮਹਾਨ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਪਦਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਸੀ[2] ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦਿਆਂ – "ਪੂਜਾ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਪਰਚਾ ਸ਼ਬਦ ਕਾ (ਤੇ) ਦੀਦਾਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ" ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ' ਉਸੀ ਘੜੀ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸਮੂਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ, ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੇ, ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਾਰ ਦੇ "ਹਾਜ਼ਰਾ-ਹਜ਼ੂਰ, ਸਰਬ-ਕਲਾ-ਭਰਪੂਰ, ਹਲਤ-ਪਲਤ ਦੇ ਰਾਖੇ, ਜੁਗੋ-ਜੁਗ-ਅਟੱਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ" ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ, 'ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ' ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ-ਜਾਗਦੀ ਆਤਮਕ ਜੋਤਿ' ਮੰਨੇ ਤੇ ਬਿਆਨੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ, ਮਹਾਨ ਤੇ ਸਿੱਰਕੱਢ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਦਵਾਨ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਦੀ ਇਕ ਪੁੱਛ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ,

* Dr, # 605, Sector 16-D, Chandigarh

ਬਾਦਸ਼ਾਹ-ਦਰਵੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ :

ਨੰਦ ਲਾਲ ਉਵਾਚ

ਤੁਮ ਜੁ ਕਹਾ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਿ ਮੁਹ ਆਇ ।
ਲਖੀਏ ਤੁਮਰਾ ਦਰਸ ਕਹਾਂ, ਕਹਹੁ ਮੋਹਿ ਸਮਾਝਾਇ 5॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਚ

ਤੀਨ ਰੂਪ ਹੈ ਮੋਹਿ ਕੇ, ਸੁਨਹੁ ਨੰਦ ! ਚਿਤ ਲਾਇ ।
ਨਿਰਗੁਣ, ਸਰਗੁਣ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ, ਕਹਹੁ ਤੋਹਿ ਸਮਝਾਇ ॥6॥
ਏਕ ਰੂਪ ਤਿਹੁ ਗੁਣ ਤੇ ਪਰੇ । ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਜਿਹ ਨਿਗਮ ਉਚਰੇ ।
ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਿਆਪਕ ਅੰਤਰਜਾਮੀ । ਪੂਰਿ ਰਹਯੋ ਜਿਉਂ ਜਲ ਘਟ ਭਾਨੀ ॥7॥
ਦੂਸਰ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਨਹੁ । ਆਪਨ ਅੰਗ ਮੇਰੇ ਕਰ ਮਾਨਹੁ ।
ਰੋਮ ਰੋਮ ਅੱਛਰ ਸੋ ਲਹਹੁ । ਬਾਤ ਜਥਾਰਥ ਤੁਮ ਸੋ ਕਹਹੁੰ ।8॥
ਜੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀ ਚਾਹਿ । ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਆਹਿ ।.......
ਜੋ ਮੁਝ ਬਚਨ ਸੁਨਨ ਕੀ ਚਾਇ । ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਾਰ ਸੁਨਹੁ ਚਿਤ ਲਾਇ ॥
ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਨ । ਇਸ ਮੇਂ ਭੇਦ ਨ ਰੰਚਕ ਮਾਨ ॥11॥
ਤੀਸਰ ਰੂਪ ਸਿੱਖ ਹੈ ਮੋਰ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਤਿ ਜਿਹ ਨਿਸ ਭੋਰ ।
ਵਿਸਾਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਜੁ ਧਰੇ । ਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਤ ਉਠ ਕਰੇ ॥[3]

ਇਸ ਪਾਵਨ ਬਚਨ ਵਿੱਚ ਸੰਕੇਤਿਤ ਤਿੰਨ ਰੂਪ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਜੀ[4] ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਹਨ : -

1. ਨਿਰਗੁਣ : ਜੋ ਤਿੰਨਾ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਅਲੇਪ ਹੈ ; 2. ਸਰਗੁਣ : ਦਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ; 3. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੰਥ ।

ਇਉਂ ਹੀ, ਗੁਰੂਦੇਵ ਦੇ 'ਪ੍ਰਿਯਮ ਪਿਆਰੇ' ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ, ਦੀ ਦੱਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ :

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਉਂ, ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਪੰਥ ਮਹਾਨ, ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਏ, ਤਾਰੇ ਸਕਲ ਕੁਲਾਨ ।[5]

ਇਉਂ ਸਥਾਪੇ ਗਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਜੇ ਤੱਕ, ਹੁਣ ਤੱਕ, ਉਸੇ ਮਾਣ ਤੇ ਪਦਵੀ ਉਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ । ਸਿੱਖ-ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਨਾਂ ਲੈਣ ਤੇ ਧਿਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਂ ਲਿਆ ਤੇ ਧਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (੧੭੮੮-੧੮੪੪) ਅਨੁਸਾਰ –

ਦਸ ਸਰੂਪ ਗੁਰੁ ਏਕ ਸਮ, ਯੋ ਜਾਨੈ ਸੋ ਮੇਰ ।
ਇਕ ਦਸਮੋਂ ਗੁਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ, ਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੇਰ ।[6]

ਸਿੱਖ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਇਕ ਅਗਲੇ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ 'ਪੰਥ ਕੀ ਜੀਤ' ਅਤੇ ਅਗੇਰੇ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖਤ 'ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਕੇ ਬੋਲ-ਬਾਲੇ' ਵਰਗੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਤੇ ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਰਦਾਸ ਦੀ

ਸਮਾਪਤੀ ਤੋਂ ਫੌਰਨ ਬਾਅਦ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਤਹ" ਗਜਾਉਣ ਉਪਰੰਤ, ਦੇਸ ਪਰਦੇਸ ਵਸ ਰਹੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਸਭ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੁਣ ਤੱਕ, ਖੜੇ ਖਲੋਤੇ, ਭਰਵੇਂ ਚਾਅ ਤੇ ਉੱਚੀ ਮਿਲਵੀਂ ਹੇਕ ਨਾਲ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਉਂ ਗਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ :

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਤਬੀ ਚਲਾਇਓ ਪੰਥ;
ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ।
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨੀਓ, ਪਰਗਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ ;
ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋ ਮਿਲਯੋ ਚਹੈ, ਖੋਜ ਸ਼ਬਦ ਮੇ ਲੇਹ।[7]

ਅਤੇ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ, ਇਉਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਸਚਾ-ਪੂਰਤ ਦੋਹਿਰਾ ਵੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਇਆ ਤੇ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਉਕਤ ਹੁਕਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਹੈ; ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਤੱਸਵਰ, ਤਨਜ਼ੀਮ ਤੇ ਤਮੱਦਨ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਰ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਪਰਕਿਰਿਆ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਗੈਰ-ਸਿੱਖ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਉੱਤਮ ਪੁਸਤਕ, ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਾਹਕਾਰੀ ਕਿਰਤ, ਕਿਸੇ ਧਰਮੀ ਬੰਦੇ ਲਈ ਇਕ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬ੍ਹ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਲਈ, ਸਿੱਖ ਮਜ਼ੱਬ ਦੀ ਮੁੱਕਦਸ ਕਿਤਾਬ ਕਹੇ ਜਾਂ ਮੰਨੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਦਾਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੇਦ, ਕੁਰਾਨ ਜਾਂ ਇੰਜੀਲ ਆਦਿ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਜਾਂ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਖੁਦ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਿਆਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਪਰਤੱਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਨ, ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਅਮਰ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਜੋਤਿ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮੱਤ ਦੇ ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ, ਸਮੁੱਚੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੇਹ-ਰਹਿਤ ਜਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਇਸ਼ਟ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਰ ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲੱਗਿਆਂ, ਸੁੱਤੇ-ਸਿੱਧ ਇਹੋ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਆਮ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ-ਜਾਗਦੇ ਇਸ਼ਟ, ਆਪਣੇ ਹਾਜ਼ਰਾ-ਹਜ਼ੂਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤੋਂ ਰੁਮਾਲਾ ਚੁਕਦਿਆਂ ਹੀ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਉਲਦੇ ਗਏ ਪੰਨੇ ਉਤੇ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਵਿਦਤ ਹੋਏ ਸਬਦ ਦਾ ਵਾਕ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਨ ਲੱਗਿਆਂ, ਉਸ ਦਾ ਈਮਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।[8]

ਆਦਰਸ਼ਕ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਲਈ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਲਈ ਲੁੜੀਂਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਖਾਣ ਵੀ ਮਾਨੋ ਇਹੋ ਹੈ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਰਹਿਤ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਜੋ ਨਿਯਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਲਟ ਜਾਪਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ :

ਗੁਰੂ ਕੀ ਪਾਹੁਲ ਸਿੱਖ ਲੇ, ਰਹਿਤ ਕਮਾਵੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਜਿਸ ਬੇੜੇ ਚੜ੍ਹ ਸੇਵ ਸੋ, ਭਰਮੇ ਅਵਰ ਨ ਪੰਥ।[9]

ਅਜਿਹਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਖੜੇ-ਖੜੋਤੇ, ਉਕਤ ਅਰਦਾਸ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ

ਜੁੜੇ ਹੋਇਆਂ, ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਰਜ਼ਾਂ, ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ :

ਬਿਰਥੀ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵਈ ਜਨ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ।[10]

ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਖ ਹਰਿ ਜੀ ਦੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਉਂ ਵਿਦਿਤ ਹੈ :

ਪੂਜਾ ਏਕ ਅਦਯੁ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਹੈ ਇਸ਼ਟ ਜਹਾਂ, ਸਤਯਨਾਮ ਵਾਹਗੁਰੂ ਜਾਪ ਮੁਕਤਮਾਲ ਸਾ॥
ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਗਾਯਬੋ ਕੋ ਸੁਧੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੂ ਕੀ, ਪਾਯਬੋ ਕੋ ਭੋਜਨ ਕੜਾਹ ਨਕਦ ਮਾਲ ਸਾ॥
ਕਹੋ 'ਤੋਖ ਹਰਿ' ਭਏ ਚਾਰੋ ਹੀ ਬਰਨ ਏਕ, ਦਰਨ ਮਲੇਛਨ ਕੋ, ਧਾਰਯੋ ਵਪੁ ਕਾਲ ਸਾ॥
ਦੈਵਮਤ ਕੋ ਸਾਲ ਸਾ, ਨਿਰਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੀਤਿ, ਲਾਲਸਾ ਭਰਨ ਧਨਯ, ਭਯੋ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ॥[11]

ਉਕਤ ਬੰਦ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕ 'ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਸੂਚਕ ਵੀ ਹੈ। 'ਪੰਥ' ਦਾ ਭਾਵ 'ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ', 'ਧਰਮ' ਜਾਂ 'ਮਜ਼ਹਬ' ਹੈ। ਇਹ ਪਦ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਖੁਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਹੀ ਵਿਦਿਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਨੀ-ਪਰਮੰਨੀ ਕੁੰਜੀ, ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਵੱਲ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਸਪਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ :

ਗੁਰਮੁਖ ਪੰਥ ਨਿਰੋਲ, ਨ ਰਲੈ ਰਲਾਇਐ॥[12]

ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ 'ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ' ਦੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :-

ਜਲ ਲਗ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਹੈ ਨਿਆਰਾ॥
ਤਬ ਲਗ ਤੇਜ ਦੀਓ ਮੈ ਸਾਰਾ॥

ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਭ ਆਗਮਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੀ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਇਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਮੈਂ ਆਪਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜ਼ਾ॥
ਪੰਥ ਪ੍ਰਚੁਰ ਕਰਬੇ ਕਉ ਸਾਜਾ॥[13]

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ, ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਕਲਮਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ :

1. ਤੁਮ ਮੇਰਾ ਇਕ ਪੰਥ ਚਲਾਓ,
   ਸੁਮੱਤਿ ਦੇਇ ਲੋਗਨ ਸਮਝਾਓ॥
2. ਕਰਉ ਪੰਥ ਮੇਰਾ, ਧਰਮ ਕਾਜ ਕੇਰਾ॥
   ਯਹੈ ਕਹਿ ਪਠਾਯੋ, ਤਬੈ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਆਯੋ॥ [14]

ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ, ਅਮਰ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੁਮੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ, ਸਮੂਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ, ਯਾਦਗਾਰੀ, ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਵਿਚਿੱਤਰ ਦਿੱਤ-ਦੇਣ ਹੈ।

ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਆਪੇ ਸਾਜ ਕੇ, 'ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ' ਬਣ ਕੇ, ਤੇ ਫਿਰ ਆਪੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਮਾਣ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਝਿਜੱਕ ਜਾਂ ਵੱਲ-ਵਲੇਵੇਂ ਬਿਨਾਂ ਖੁਲੇ ਬੰਦ ਆਖਿਆ ਸੀ :

ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ, ਖ਼ਾਲਸੇ ਮਹਿ ਹਉ ਕਰਉ ਨਿਵਾਸ ॥
ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਪਿੰਡ ਪਰਾਨ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਜਾਨ ਕੀ ਜਾਨ ॥
ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਾ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਮੇਰੋ ਸਜਨ ਸੂਰਾ ॥[15]

ਫਿਰ ਇਹ ਕੁਝ ਕਹਿ ਕੇ, ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਪਾਵਨ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਵੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਉਂ :

ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਅਰ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੀਜੋ ਬਹ ਬੀਰ ॥
ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਪੰਚਮ, ਤਿਨਹੁੰ ਬਿਠਾਯੋ ਕੇ ਕਰ ਧੀਰ।
ਗੁਰਤਾ ਅਰਪਨ ਲਗੇ ਖ਼ਾਲਸੇ, ਪੰਚ ਸਿੰਘ ਤਹਿ ਸੋਹਿ ਸਰੀਰ ॥
ਪੰਚਹੁੰ ਮੈ ਨਿਤ ਵਰਤਤ ਮੈਂ ਹੌਂ, ਪੰਚ ਮਿਲਹਿ ਸੇ ਪੀਰਨ ਪੀਰ ॥........
ਇਮ ਪਾਂਚਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿ ਕੇ, ਤੀਨ ਪਰਿਕ੍ਰਮ ਫਿਰ ਕਰ ਦੀਨ ॥
ਅਰਪੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਜਿਗਾ ਅਰੁ ਕਲਗੀ, ਨਿਜ ਕਰ ਤੇ ਸਿਰ ਬੰਧਨ ਕੀਨ।
ਸ਼ਸਤਰ ਗਾਤ੍ਰ ਤਬ ਪਹਿਰਾਏ ਕਰਿ ਕਸਾਇ ਕਰ ਬਿਲੰਬ ਬਿਹੀਨ ॥
ਸਿਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਫਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਜੀ ਕੀ ਚੀਨ ॥[16]

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰ ਦੱਸ ਆਏ ਤਾਂ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਵਾਲੀ ਤੇ ਉਕਤ ਪੰਥ ਦੇ ਬਾਨੀ ਨੇ ਉਕਤ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਪਾਵਨ ਪਦਵੀ ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ, ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਵਿੱਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਚਮਕੌਰ ਵਿਖੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੁੜ ਨੰਦੇੜ ਵਿੱਚ ਉਕਤ ਕੌਤਕ ਵਰਤਾਉਣ ਤੇ 'ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਉਤੇ ਅਜਿਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਤੇ ਮੰਤਵ ਕੀ ਸੀ ? ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ, ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਲੁੜੀਂਦੀ ਸੇਧ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ :-

1. ੭ ਦਸੰਬਰ ੧੭੦੫ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਕਤ ਫੈਸਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਹੋਇਆ ਅਮਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਥਿੱਤੀ ਦੀ ਫੌਰੀ ਅਤੇ ਅਤੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਉਹ ਹਾਲਤ ਦੇ ਪਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਦਸਮੇਸ਼ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ, ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜੇਬ, ਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

   ਗੁਰਸਨਾ ਚਿਹ ਕਾਰੇ ਕੁਨਦ ਚਿਹਲ ਨਰ,
   ਕਿ ਦਹਿ ਲਕ ਬਰਾਇਦ ਬਰੋ ਬੇਖ਼ਬਰ ?[17]

   ਅਰਥਾਤ ਅਜਿਹੀ ਘੋਰ ਸਥਿੱਤੀ ਵਿੱਚ, 'ਚਾਲੀ ਭੁੱਖੇ ਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਆਦਮੀ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਦਸ ਲੱਖ ਦੀ ਰੱਜੀ ਪੁੱਜੀ ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜ ਧ੍ਰੋਹ ਨਾਲ, ਅਚਾਨਕ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾਅਵਰ ਹੋ ਜਾਏ ?'

ਨਾਲੇ ਉਹ ਉਦੋਂ ਆਪਣੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਪੁਰ-ਇਸਰਾਰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਿਆਂ ਤੇ ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੁਕਮ-ਰੂਪ ਜਾਣ ਕੇ, ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਸਨ।

ਪਰੰਤੂ ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਜੋਤਿ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਲਗਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਹ ਮਹਾਨ ਫੈਸਲਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂਦੇਵ ਦਾ ਸੋਚਿਆ-ਸਮਝਿਆ ਆਖ਼ਰੀ ਫੈਸਲਾ ਤੇ ਕਤੱਈ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਦੋਂ ਸਾਦਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਸਨ; ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕਾਂ ਵਲੋਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਵੇਂ ਪੁਛਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਅਗਲੇ 'ਮਾਲਕ' ਜਾਂ 'ਵਾਰਸ' ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ : "ਓ ਪੰਥ ਦੇ ਵਾਲੀ ! ਪੰਥ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਨ ਲਗਿਆਂ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੇ ਲੜ ਲਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਕਿਸ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਾ ਰਹੇ ?" ਤਾਂ (ਗੁਰੂਦੇਵ ਨੇ) ਉਦੋਂ ਜੋ ਅੰਤਮ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਜੇ ਨਿਵਾਜੇ ਪੰਥ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂਉਂ-ਥਾਂ ਜੁੜਦੀ ਸੰਗਤ ਇਉਂ ਗਾਉਂਦੀ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਤਬੀ ਚਲਾਇਓ ਪੰਥ ॥
ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ ॥[18]

ਉਦੋਂ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਇਕ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖ, ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ, ਨੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਸ ਆਖਰੀ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹਦਾਇਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਬਿਆਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ : -

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਉਂ, ਪਰਗਟ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ ॥
ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੋ ਬਚਨ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ ॥
ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਮਾਨੀਐ, ਪਰਗਟ ਗੁਰੂ ਕੀ ਦੇਹ ॥
ਜੋ ਸਿੱਖ ਮੋ ਮਿਲਬੋ ਚਹਹਿ, ਖੋਜ ਇਨ੍ਹ ਮਹਿ ਲੇਹ ॥

2. ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, "ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਕੀ ਦੇਹ ਅਤੇ ਬਾਣੀ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਆਤਮਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਪਰਮਾਰਥ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪੰਥ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸਵਤੰਤ੍ਰ ਹੋ ਕੇ, ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ "ਸੰਸਾਰਕ ਸਭ ਵਿਹਾਰ ਖ਼ਾਲਸਾ 'ਗੁਰਮਤੇ' ਨਾਲ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਹਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣ। (ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ) ਇਸ ਭਾਵ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। "
3. ਤੀਜੀ ਇਹ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ "ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਦੋਵੇਂ ਤੁੱਲ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ – "ਗੁਰੁ ਮੂਰਤਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਮਸਰ ਪਰਵਾਣਾ ॥[19] "ਇਸੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕਲਗੀਧਰ ਸਵਾਮੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।"

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ' ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਪੰਥ' ਦਾ ਸਬੰਧ ਲਾਜ਼ਮ - ਮਲਜ਼ੂਮ ਵਾਲਾ ਅਵੱਸ਼ ਤੇ ਅਨਿੱਖੜ ਸਬੰਧ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਕਈ ਗੁਣਾਂ, ਸਿਫਤਾਂ ਅਤੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਸਦਕੇ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ

ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਅਮਰ, ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਇਹ ਇਸ ਦੇ ਰੂਹ-ਰਵਾਂ ਹਨ, ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ - ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਿਆਂ ਦੇ 'ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਅਟੱਲ' ਗੁਰੂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖ-ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤੇ ਸਰਬ-ਸਤਿਕਾਰੀ ਜੋੜਨ-ਸ਼ਕਤੀ (cementing force) ਵੀ ਹਨ। ਇਸ 'ਇਕ-ਇਸ਼ਟੀ' ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਨੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕਈ ਝੱਖੜਾਂ ਤੇ ਹਨ੍ਹੇਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੇਰੂੰ-ਖੇਰੂੰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਏ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਬੰਦਈ ਤੇ ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ, ਘਨੱਈਆ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਆ ਮਿਸਲਾਂ, ਨਾਭੇ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ, ਦੁਆਬੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ, ਇਤਿਆਦਿ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸੈਂਕੜੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਖੇਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ , ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਏ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲੜ ਲਾਏ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਬਣੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਮਲੇ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਆਦਿ ਕਈ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਵਿਕਸਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ; ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਇਸ਼ਟ ਤੇ ਸਭਨਾ ਦੇ ਓਟ-ਆਸਰੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਭ ਧਿਰਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਉਂ ਹੀ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਤਰ ਉਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਿਆਂ, ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਅਕਾਲੀ, ਕਾਂਗਰਸੀ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਤੇ ਸਾਮਵਾਦੀ ਆਦਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵਿਦਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਭਨਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੱਤਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸੇ ਆਦਰ ਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਨਿਵਾਉਂਦੇ ਤੇ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਲਈ ਹਾਜਰੀਆਂ ਭਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਵੱਸ-ਰਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੱਖਾਂ ਹੋਰ ਭਾਰਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਭ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਆਦਰ ਤਸੱਲੀ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੀਅ-ਥੀਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਨ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਨਿੱਖੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਨਨਕਾਣੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੇ ਮਾਣ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਥ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਦੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੋਖਾ ਘੁੰਮ-ਫਿਰ ਕੇ, ਵੇਖ-ਭਾਲ ਕੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਾਣ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਸ ਰਹੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ (ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ) ਕਈ ਥਾਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਉਥੇ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇਥੇ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਭ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕੋ-ਇਕ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਇਸ਼ਟ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਮਾਣ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਿਆਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸੋਂ ਬਾਹਰ, ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ (ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਧੁਰ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ, ਈਰਾਨ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਆਸਟਰੇਲੀਆ, ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਤੇ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਰਗੇ ਦੀਪਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ) ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ (ਜਿਵੇਂ ਇੰਦੌਰ ਤੇ ਬੰਬਈ, ਰਾਂਚੀ ਤੇ ਮਦਰਾਸ, ਸ਼ੀਲਾਂਗ ਤੇ ਬਨਾਰਸ, ਕਲਕੱਤੇ ਤੇ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ) ਅਜਿਹੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮਨਾਂ 'ਚ

ਵੇਖ-ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਸਾਹਵੇਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਸਿਰ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ, ਭੁਪਾਲ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਵਰਗੇ ਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਜਲੂਸ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਿਦਕ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਅਪਾਰ ਜੋੜਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਹੀ ਮਾਣ ਕਰਨਯੋਗ ਝਲਕਾਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਦਿਆਂ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਗੱਲ, ਜੋ ਮੈਂ ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਕਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਵੀ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ' ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਬੰਧ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮਾਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਇੰਗਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ, ਥਾਮਸ ਕਾਰਲਾਈਲ (੧੭੯੫-੧੮੮੧) ਨੇ ੧੨ ਮਈ ੧੮੪੦ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਇਕ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੈਕਚਰ ਵਿੱਚ ਆਪੇ ਹੀ ਇਕ ਸਵਾਲ ਵਿਦਤ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਸੀ :

> *Consider, now, if they ask us, will you give up your Indian Empire or your Shakespeare; you English, never have had an Indian Empire, or never have had any Shakespeare ? Really it was a grave question. Official persons would answer doubtless in official language; but we, for our part too, should not be forced to answer Indian Empire, or no Indian Empire. We cannot do without Shakespeare; Indian Empire will go, at any rate, some day; but Shakespeare does not go, he lasts for ever with us; we cannot give up our Shakespeare.*[20]

ਅਰਥਾਤ, "ਜੇ ਸਾਥੋਂ ਕੋਈ ਇਹ ਪੁਛੇ ਕਿ ਜੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਅਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸ਼ੇਕਸ਼ਪੀਅਰ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਛੱਡਣ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਝਿੱਜਕ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਨੂੰ ਚੁਣਾਂਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਭੂਮੀ ਦਾ ਜੰਮ-ਪਲ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਲਤਨੱਤ ਭਾਵੇਂ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਰਹੇ ਜਾਂ ਨਾ ਰਹੇ, ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿ ਸਕਾਂਗੇ; ਪਰ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕਦਾਚਿਤ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਕਿਸੇ ਨਾ-ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਾਥੋਂ, ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਖੁਸ ਜਾਏਗੀ; ਪਰ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਦੇ ਵੀ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਉਹ ਸਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।"

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਦਲੀਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰਲਾਈਲ ਆਪਣੇ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਨੂੰ ਇੰਗਲਿਸਾਤਨ ਦਾ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜੋੜੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਭੂਮੀ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਜਾਏ ਤੇ ਜਾਈਆਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਕਾਇਮ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸਲਤਨੱਤ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਉਹ ਉਦੋਂ (ਭਾਵ ਸੰਨ ੧੮੪੦) ਤੱਕ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ

ਤਾਕਤ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਮਾਲਕ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਰ ਧਿਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਆਪ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਭੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਖ਼ੁਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ, ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਜੂੱਲਾ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪਾਸਾ ਪਰਤ ਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਖੋਹ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਕੌਮੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੀ ਤੇ ਸਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਖੋਹ ਸਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਖੋਹ ਸਕੇਗਾ। ਹੋਰ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਸਿਫਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਉਹ ਸਮੁੱਚੀ ਅੰਗਰੇਜ ਕੌਮ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਏ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਕੋ-ਇਕ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ ਸੀ। ਦੇਸ਼ਾਂ-ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ, ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰੇ ਹੋਏ ਸਭ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਤੇ ਜੋੜੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ (connecting and cementing force) ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਕਾਰਲਾਈਲ ਭਾਣੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਤਾਜ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰਾ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾ ਸਤਾਰਾ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ, ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਵਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇੰਨ ਬਿਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਜ਼ਾਤ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਦਾਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੰਚਿਤ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸਿੰਜਰਿਤ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੇਸਾਂ-ਪਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈ ਧਿਰਾਂ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਿੱਖ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਹੋਂਦ ਤੇ ਬਰਕਤ ਸਦਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੀ ਦਾਸਰੇ , ਬਾਲਕੇ, ਸੇਵਕ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਜਾਂ ਅਨੁਯਾਈ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੰਥਕ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੁਚੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰੁਚੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ' ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਪੰਥ' ਦਾ ਸਬੰਧ ਮੂਲਕ ਤੇ ਅਨਿੱਖੜ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਚੋਲੀ ਤੇ ਦਾਮਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਉਤੇ ਹੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦੀ ਕੇਵਲ ਸਰਸਬਜ਼ੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਰਕਾਰਰੀ ਵੀ ਨਿਰਭਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਰਹੇਗੀ।

~~~

ਹਵਾਲੇ

1. ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੀਏ ਤੇ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚੌਂਕੀ ਵਾਲੇ, ਛੀਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - ੧੮੪੩ ਈਸਵੀ, ਅਧਯਾਯ ੪.
2. ਸਵਿਸਥਾਰ ਵਾਕਫ਼ੀ ਲਈ ਵੇਖੋ : ਸ਼ਾਨ, ਡਾਕਟਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੨੦੦੧, ਪੰਨੇ ੨੧੫-੨੨੦.
3. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਰਹਿਤਨਾਮਾ, ਪਦੇ ੫-੯, ੧੨.
4. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ, ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - ੧੯੨੨ ਈ, ਪੰਨਾ ੩੫੪, ਪੈਰੀਨੋਟ.
5. ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ, ਰਹਿਤਨਾਮਾ। ਵੇਖੋ : ਪਦਮ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਰਹਿਤਨਾਮੇ, ਪਟਿਆਲਾ - ੧੯੭੮, ਪੰਨਾ ੭੩.
~~~

6. ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ ਗ੍ਰੰਥ (ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼), ਕੈਥਲ - ੧੮੪੩ ਈਸਵੀ, ਰੁਤ ੫, ਅੰਸੂ ੧੫, ਪਦ ੪; ਵੀਰ, ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥਾਵਲੀ, ੧੯੨੬-੩੪, ਪੰਨਾ ੨੭੪੭.
7. ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ, ਪਦ ਨੰ. ੨੪ ਤੇ ੩੦; ਰਹਿਤਨਾਮੇ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੬੭.
8. ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ, ਰਹਿਤਨਾਮਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :
"ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ..... ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਰਿ ਜਾਣੇ । ਆਗਿਆ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੰਨਣੀ" ਬਚਨ ੧੩੮-੧੩੯.
9. ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਉਹੀ, ਰੁਤ ੩, ਅਧਯਾਯ ੫੦੧.
10. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੮੧੯
11. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ , ਭਾਈ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪਟਿਆਲਾ - ੧੯੩੦, ਪੰਨਾ ੨੮੦
12. ਗੁਰਦਾਸ, ਭਾਈ, ਵਾਰਾਂ, ਵਾਰ ਨੰ. ੩, ਪਉੜੀ ਨੰ: ੫.
13. ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਸੰਚਿਤ ਬਿਚ੍ਿਤ ਨਾਟਕ, ਅਧਯਾਯ ੬, ਪਦ ੧੪.
14. ਸੈਨਾਪਤਿ ਚੰਦਰ ਸੈਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਸ਼ੋਭਾ, ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ - ੧੭੧੧, ਪ੍ਰਿਥਮ ਧਿਆਉ, ਪਦ ਨੰ. ੧੮ ਅਤੇ ੩੦-੩੧.
15. ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ, ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਵਲੋਂ ਟੀਕਾ ਸਹਿਤ ਪਰਕਾਸ਼ਿਤ ਛਾਪ, ਆਨੰਦਪੁਰ - ੧੯੭੦, ਭਾਗ ਤੀਜਾ, ਬਿਸ਼ਨਪਦ ੩੩੦੯, ਪੰਨਾ ੫੩੧-੩੨.
16. ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਯ, ਉਹੀ, ਰੁੱਤ ੬, ਅਧਯਾਯ ੪੧
17. ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ, ਜ਼ਫਰਨਾਮਹ, ਸ਼ਿਅਰ ਨੰਬਰ ੧੯
18. ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ, ਗੁਰਮਤ ਮਾਰਤੰਡ, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - ੧੯੬੨, ਦੂਜੀ ਛਾਪ, ੧੯੭੮, ਪੰਨਾ ੩੬੬, ਗੁਰਮਤ ਸਧਾਕਰ, ਉਹੀ ਪੰਨਾ ੬੧੮ ਤੇ ੨੫੮
19. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਉਹੀ, ਵਾਰ ਨੰਬਰ ੩੨, ਪਉੜੀ ਨੰਬਰ ੨੧.
20. Harrold, C.E. & Templeman, WD. *English Prose of the Victorian Era*, New York - 1938, p. 196.

¤